

PETŐ ANDREA

Átvonuló hadsereg, maradandó trauma

Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete

A szovjet katonáknak a budapesti és bécsi civil lakossággal szemben elkövetett atrocitásait sokáig a társadalom csendje vette körül.¹ A társadalom hallgatása egyforma a *Vörös Hadsereg* katonái által elkövetett nemi erőszak történetében mindkét városban. Ez a hallgatás megfelel a felejtés egyéni és társadalmi szintjének. A hallgatás maga vált történelmi tényé, amit értelmezni a történész feladata: ki hogyan meséli el, vagy hallgatja el azt, amiről a családi történetek jóvoltából mindenki tudja, hogy megtörtént, csak éppen mindig mással.² Ez nem csupán az amnézia esete, hanem egyúttal „a csend összeesküvése” is. A Bécsben és Budapesten 1945-ben elkövetett nemi erőszak-esetek elmesélésének vagy elhallgatásának döntő eleme a kollektív csend.

Bécs négyhatalmi megszállás alá került, míg Budapesten a *Szövetséges Ellenőrző Bizottság* keretében a szovjet befolyás lett a belpolitikai élet meghatározó eleme. A szovjet hadsereg érezhető jelenléte mindkét városban növelte a bizonytalanságérzést, és a négy szövetséges hatalom kontrollja alatt tartott Bécs városában is előfordultak emberrablások és egyéb atrocitások. A nemzetközi politikai helyzet is sokban megszabta, hogy kinek mennyiben állt érdekében, hogy a szovjet katonák a nőkkel szembeni atrocitásait a nyilvánosság elé tárja. A hidegháború éveiben a szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak arra is alkalmas volt, hogy elbátortalanítsa a történészeket az amerikai katonák erőszakos cselekményeinek közelebbi vizsgálatától.

Az első, a nemi erőszakkal kapcsolatos tanulmányok azt tekintették legfontosabb feladatuknak, hogy megállapítsák az esetek számát, azt, hogy fellebbentsék a fátylat az addig elhallgatott tényekről. Magyarországon éppen úgy, mint Ausztriában, ez szinte lehetetlennek tűnik, mivel hiányoznak az adatok. Közvetett forrásokból lehet csak bizonyos következtetéseket levonni. Mindazonáltal a megdöbbentő németországi adatok már beépültek történelmi tudatunkba. Magyarországon a számok 50 000 és 200 000

1 A tanulmány az Institut für die Wissenschaften vom Menschen (Bécs) keretében működő „Rethinking Postwar History” program keretében készült. Köszönet a CEU Junior Faculty Research Grant támogatásáért.

2 Köszönöm a bécsi kutatóknak (Ela Hornungnak, Irene Bandhauer Schöffmann-nak, Marianne Baumgartnernek és Maria Mesnernek), hogy tanácsaikkal és munkáikkal budapesti kutatásaimat segítették. A budapesti anyag megtalálásában Vida Istvánnak, Sipos Péternek, Szűcs Lászlónak, Somlyai Magdának és Földesi Margitnak tartozom hálával. A tanulmány véglegesítésében nyújtott segítségéért Vörös Miklósnak, a szöveg gondozásáért pedig Gyáni Gábornak szeretnék köszönetet mondani.

között mozognak: a becsléseket a kutatók a nemibeteg-gondozók és a helyi tisztiorvosok megbízhatónak tekinthető, de részleges adataira alapozzák.

A következőkben, két fogalmi keretben, azt igyekszem majd megvizsgálni, hogy az 1945-ös eseményeket miképpen értelmezték. Az egyiket a feminizmus második hullámának a fogalomrendszere nyújtja; a másikat az, ami a második világháború élményének feldolgozásakor Bécsben és Budapesten egyaránt előtérbe került, hogy ti. hogyan lesz a nemi erőszakról való hallgatás az újralkotott nemzeti identitás részévé.

Bizonytalan becslések

A nők ellen elkövetett nemi erőszakról sokféle okból hosszú időn át hallgattak az áldozatok, és persze szintúgy a hivatalnokok, a rendőrök és az elkövetők. Hiányoznak és esetlegesen a róluk szóló írott dokumentumok is. A nemi erőszak eseteinek összehasonlításához elvileg katonai, egészségügyi, bűnügyi, közigazgatási és külügyi írott források jöhetnek szóba, mind Bécsben, mind Budapesten. A katonai iratanyag Moszkvában található. Mind a két ország külügyminisztériumi anyagaiban fellelhetők az ország különböző részéből érkezett panaszlevelek a civil lakosságot ért atrocitásokról. Az egészségügyi minisztérium iratanyaga Bécsben az 1960-as években végzett anyagmentő mikrofilmezés során elveszett, a magyar iratokban pedig csak néhány vidéki tisztiorvosi jelentés található. A magyarországi közigazgatási jelentések, országosan a főispáni jelentések szintén megemlítenek egyes eseteket, de önmagukban nem elegendők a teljes kép megrajzolásához. Bécs város levéltárának 1945-ös anyaga teljes egészében elveszett, a rendőrségi jelentések, amelyeket a bécsi rendőrség külön őriz, ugyanakkor nem kutathatók. *Budapest Főváros Levéltárában* a tisztiorvosi és kórházi fondok szintén csak hézagosan informálnak.³

Ami a másik oldalt, a közvéleményt illeti, az emberek „tudják”, hogy a szovjet hadsereg katonái nemi erőszakot követtek el: általános vélekedés szerint Bécsben és Budapesten az esetek száma kb. százezer lehetett.

A nemi erőszak pontosnak hitt számairól még a legszűkebben behatárolt földrajzi egységek esetén (az esetleg megmaradt legbiztosabb forrásnak hitt tisztiorvosi jelentések birtokában) is csak óvatos becsléseink lehetnek. Ausztria ekkor nem számított külön országnak, és bizonytalanság állt fenn a tekintetben is, hogy az 1938 előtti törvényeket kell-e alkalmazni. A jogi, politikai szabályozás vákuumában a tisztiorvosok hatósági szerepe jócskán megnőtt, mivel a tisztiorvosi szolgálat mindkét városban átvészelte a háborús változásokat.

A becslések mindkét nagyvárosban gyenge lábon állnak. A városok lakossága erősen felduzzadt a háborús menekültekkel, és az ostromlott városokban sokkal több nő zsúfolódott össze, mint férfi. Az ostrom után pedig sok környékbeli is inkább a fővárosba ment meggyőződni arról, lettek-e és ha igen, milyen természetű

³ Köszönet Rudolf Jerzabeknek, az Archiv der Republik levéltárosának, és Budapest Főváros Levéltárában Horváth J. Andrásnak készséges segítségükért.

következményei a szovjet katonákkal történt nemi érintkezésnek; így volt egyedül elkerülhető a közvetlen szomszédság figyelő tekintete és esetleges bíráló ítélkezése, bár erre az áldozat valószínűleg csak a terhesség vagy a nemi baj gyanúja esetén érzett erős késztetést. Ha egyik sem következett be, akkor „az eset” elkerülte a hivatalos nyilvántartás figyelmét és női élményként maradt fenn a női testbe zárva.

A népes városokban és a környező falvakban is feltűnő különbségek lehettek a nemi erőszak esetek számát illetően, ami szintén megnehezíti az általánosítást. Az osztrák helyi kutatások szerint e tekintetben az volt meghatározó, hogy a települést milyen súlyos harcok után foglalták el. A nemi erőszak arányában ez magasabb, akár 40%-os eltérést is előidézhetett. Ha harc és feszültség nélküli bevonulásra került sor, akkor a női lakosság 6%-a került szexuális kapcsolatba a felszabadítókkal. A vidéki, gyéren lakott vagy rejtőzködésre alkalmas hegyes területen ez az arány kisebb lehetett.⁴

A nemi erőszak meghatározása csak akkor egyértelmű, ha a csapatok elfoglalnak adott területet, ahol azután összeszedik és fegyveres erőszakkal nemi aktusra kényszerítik a nőket. Háborús körülmények között a katonákkal való önkéntes szexuális kapcsolat is eredményezhetett nem kívánt terhességet, amelyet azután úgy kellett nyilvántartásba venni, mint nemi erőszakból származót, ha az abortusz előírások adta lehetőségeit ki akarták használni. Ez újabb bizonytalansági tényező a statisztikai elemzésben. Különbséget kell tennünk az átvonuló és a tartós megszállásra berendezkedő csapatok viselkedése között. Nincs bizonytalanság azonban a nemi erőszak meghatározásában, ha a felszabadító csapatok fegyverrel kényszerítik a frissen elfoglalt terület nőlakosságát az aktusra.

A Vörös Hadseregben belül is nagy különbségek figyelhetők meg az egyes egységek viselkedése között. Történetek szólnak azokról a parancsnokokról, akik a nemi erőszakon kapott katonákat helyben, saját kezűleg lötték le, de olyanokról is, akik a nemi erőszakban és nem a harcban jártak elől.

Bécs és Budapest esetében az a közös, hogy a közvélemény által számon tartott esetek azt a célt szolgálják, hogy ezt a két országot áldozatként tüntessék fel a háború befejezésekor. Magyarországon ez a típusú emlékező elbeszélés 1989 után terjedt el széles körben. A szenzációszerű tálalásban közölt adatok mintha versengének az áldozat státuszáért. Az áldozatot ugyanis nem szabad felelősségre vonni háborús bűnökért. Így a Vörös Hadsereg által elkövetett bűn elfedhette a magyar, illetve a német hadsereg háborús bűntetteit.

Nemi erőszak és a születési számok alakulása

Feltételezhetjük, ha a nő a nemi erőszak áldozataként esett teherbe, akkor az abortusz engedélyezett módszeréhez fordult, amely azonban egyik országban sem jelentette az abortusz teljes legalizálását. A szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak

⁴ *Marianne Baumgartner*: Das Kriegsende und die unmittelbare Nachkriegszeit in lebensgeschichtlichen Erzählungen von Frauen aus dem Mostviertel. Magisterarbeit, kézirat. Wien, 1992. 87.

mindenképpen hozzájárult az abortuszpolitika liberalizálásához. Azt, hogy a nő ebben a kivételes helyzetben maga döntsön a testében fejlődő embrió sorsáról, széles társadalmi rétegek, sőt gyakran még az egyház is elfogadta. A népességszámban jelentős változásokra egyik országban sem került sor, tehát a születésszám növekedéséből nem következethetünk a nemi erőszak esetek pontosabb számára.

Budapesten a helybeli élveszületések száma nem nőtt jelentős mértékben (ld. 1. táblázat). Az 1946. áprilisi kiugróan magas élveszületési számot nem feltétlenül a szovjet katonák által gyakran elkövetett nemi erőszak magyarázza. A népesedési trend a háború után érdemben nem változott a háború előttihez képest. A lakosság általánosan rossz fizikai állapota és az egészségügyi viszonyok általános romlása, természetesen, nyomot hagyott a csecsemőhalandóságon. A budapesti tisztifőorvos szerint a „női szervezetben beállott zavarok, gazdasági és lelki okokból, a jövőért való aggodásból és a terhességtől való félelem és tartózkodás” okozták a számára is meglepően alacsony születési számokat.⁵

1. táblázat

A budapesti helybeli születések száma*

1946	
Január	961
Február	1096
Március	1373**
Április	2439
Május	1480
Június	1494

* BFL Budapest Főváros Közigazgatási Bizottság jegyzőkönyvei. XXI. 515. b. Budapest Tisztifőorvosi jelentések.

** Az 1946. májusi jelentésben ugyanitt: 1535.

Ha a nemkívánt nemi aktusból mégis született gyerek, akkor a kommunista népjóléti miniszter rendeletileg intézkedett a sorsukról: „az ország területén történt átvonulás és az azt követő általános zűrzavart követően számos olyan gyerek született, kiket tartására köteles hozzátartozóik a családban gondozni nem kívánnak. Mínthogy azonban a gyermekek ellátás és gondozás nélkül nem hagyhatók, azoknak állami gondozásba vétele iránt intézkedni kell, hogy a felmerülő gondozási költség a jog szerint tartásra kötelezett hozzátartozókat ne terhelje. Felhívom ennél fogva az Árvaszéket, hogy tekintettel a fennforgó anyagi és erkölcsi elhagyatottságra – minden olyan csecsemőt nyilvánítson elhagyatottá, aki a születési hely felszabadulásának időpontját követő kilenc hónapon túl, de tizennyolc hónapon belül született feltéve, hogy a szülők vagy azok bármelyike a gyermek családi kötelékben való tartását a

5 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) XXI. 515. b. Budapesti tisztifőorvos jelentése, 1946. jan. 6.

gyermek első életévének betöltése előtt megtagadják, a szülőanya pedig a város polgármestere, Budapesten a kerületi előljáró, kis és nagyközségben pedig a községi előljáróság által kiállított igazolvánnyal igazolja, hogy a gyermek születését megelőző, fent megjelölt időpontban, a fent hivatkozott események áldozata lehetett. A fentebb említett feltételek fennforgása esetén elhagyottá kell nyilvánítani az egy éven felüli gyermeket is akkor, ha a jog szerinti atyja, aki a gyermek születésekor a családjától távol volt, a gyermeknek családjá kötelékében való tartását a visszatérését követő két napon belül [kiemelés tőlem – P. A.] megtagadta.”⁶ Az árvaházak nyilvántartása azonban, sajnos, a kutatás számára nem hozzáférhető.

A hivatalos bécsi adatok is enyhe emelkedést mutatnak a születési számokban a város elfoglalását követő 9. hónapban (ld. 2. táblázat), de nagyarányú népesedési változás itt sem következett be.

2. táblázat

A bécsi születési számok*

1946	
Január	872
Február	803
Március	1054
Április	975
Május	1026
Június	1290
Július	1576
Augusztus	1645
Szeptember	1786
Október	1802
November	1843
December	1936

* *Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien 1946–1947. Wien, 1949. 35.*

Az abortusz

Bécsben és Budapesten egyaránt tömeges az igény az egészségügyi intézményben elvégzendő, így kisebb egészségügyi kockázattal járó abortusz iránt, ami kifejezetten a szovjet hadsereg katonái által elkövetett nemi erőszak következménye. (A megbízhatónak tűnő számok hiányában a berlini kutatásokat kell analógiaként felhasználnunk. A berlini adatok szerint a megerőszakolt nők 20%-a lett terhes.⁷) Így Buda-

6 BFL XXVI. 1117. Budapest Székesfővárosi Anya és Kisdedvédelmi Intézet iratai, 97/1946., 8540/1945. I. 3. sz. népjóléti minisztériumi rendelet, 1946. jan. 14.

7 Helke Sander–Barbara Johr: *Befreier und Befreite. Krieg, Verwaltung, Kinder.* München, 1992. 52.

pesten most először vált lehetővé a térítésmentes, engedélyezett abortusz igénybevétele, amely gyökeresen megváltoztatta a születésszabályozási gyakorlatot. Bécsben, a Harmadik Birodalom valamikori részeként, a náci német fajvédelmi törvények által előírt kötelező abortusz gyakorlatát folytatták. A nemi erőszakot elkövetők, az „oroszkok” más fajhoz tartoztak, tehát az abortusz végrehajtása nemcsak hogy nem ütközött akadályba, hanem a fajtisztasági törvények értelmében még kötelező is volt.⁸

A *Budapesti Nemzeti Bizottság* 1945. február 14-én felfüggesztette a *Büntető-törvénykönyv* magzatelhajtást tiltó rendelkezését, és kimondta, hogy azt a megfelelő engedélyek után az orvos kizárólag egészségügyi intézetben, és a magyar születésszabályozási gyakorlatban most először: kötelező módon ingyenesen elvégezheti.⁹ A felfüggesztés a tervek szerint csak négy hónapig maradt volna érvényben.¹⁰ Ezzel azonban precedenst teremtettek és az 1878-as törvény korábbi egyértelmű tiltása, valamint az annak kijátszására szolgáló születésszabályozás gyakorlata ezzel végleg felborult. Felmerült az a kérdés is, hogy milyen alapon kötelezik a nőgyógyászokat a műtét elvégzésére.

1945-ben a művi vetélés bizonytalan törvényi alapját még kétségesebbé tette az a mód, ahogy a rendelkezést nyilvánosságra hozták. Ez a nyilvánosság csupán az egészségügy nyilvánossága volt. A tisztifőorvosok által felvett jegyzőkönyv alapján került sor az abortusz elvégzésére. A közkórházak igazgatóival Budapest Székesfőváros tiszti főorvosa levélben tudatta, miszerint a szülészeti osztályok főorvosait nekik kell értesíteni, hogy „a mai rendkívüli súlyos helyzetre való tekintettel a terhesség korai megszakítását olyan személyeken, akik ezzel a kéréssel fordulnak szülész szakorvoshoz, engedélyezi”. A Nemzeti Bizottságok levélben utasították a közkórházak igazgatóit, mint történt a győri kórház esetében is, hogy a „megerő-szakolt nőt a kellő segítségben” részesítsék,¹¹ 1945. június és szeptember 10-e között ez a rendelkezés maradt érvényben.

A tisztiorvosi szolgálat töredékesen fennmaradt irataiból nehezen rekonstruálható az amúgy is titkolandónak számító nemi erőszak. Ha egy nőnél megállapították a terhességet, fel kellett keresnie a tisztiorvost, ahol jegyzőkönyvet vettek fel az esetről, melyben a tisztiorvos rögzítette a nemi erőszak akkor előadott történetét és engedélyezte a művi vetélést. Ezzel a jegyzőkönyvvel kellett a nőnek jelentkeznie a kórházak nőgyógyászati osztályán, ahol az abortuszt ingyenesen elvégezték. Ezekből a feljegyzésekből Budapesten egyet sem találtam, így egy bécsi vagy német összehasonlításban is tipikusnak mondható lébényi történetet idézek fel. A 26 éves L. M.

8 *Maria Mesner*: Frauensache? Zur Auseinandersetzung um den Schwangerschaftsabbruch in Österreich. Wien, 1994. (Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Geschichte der Gesellschaftswissenschaften, Bd. 23.) 36.

9 Itt mondok köszönetet Németh Györgynek, aki az abortusszal kapcsolatos kutatási eredményeit nagylelkűen megosztotta velem.

10 A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Szerk. Gáspár Ferenc–Halasi László. Bp. 1975. (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai VII.) 33.

11 Győr Megyei Levéltár (= GYML) Nemzeti Bizottság iratai, 1945. ápr. 30.

lébényi lakos a következőképpen vallott a tisztiorvos hivatali szobájában: „Ez év június 18-án Lébény községben este 10 óra tájban, amint a varrónőtől hazatérőben voltam, 2 orosz feltartóztatott, letepert és mind a kettő erőszakot vett rajtam. Pontosan négy hétre, július 16-án pedig este 8 óra körül a vasúti sínek mentén Mosonból biciklivel igyekeztem haza. Egy orosz a biciklimet akarta birtokba venni, de mikor sírásra fakadtam, a biciklit meghagyta, rajtam azonban erőszakot követett el. Utolsó rendes vérzésem június hó 7-én volt. Vérzésem 3–4 napig szoktak tartani és a legtöbbször négy hetente jelentkezik. Volt azonban idő, amikor csak hat hétre kaptam meg a bajomat. A várt időre a vérzésem nem érkezett meg, terhesnek éreztem magam s mivel akaratom ellenére kapott terhességet kihordani nem akartam, kérem kórházba utalásomat, hogy terhességemtől megszabaduljak. Mászt előadni nem kívánok, a jegyzőkönyvet, mivel panaszom felvétele helyesen történt, aláírom.”¹² A nemi erőszak esetekre vonatkozó becsléseket az is bizonytalanná teszi, hogy pl. L. M.-et összesen hárman erőszakolták meg, és kérdés, hogy az esetet a többszöri megerőszkolás, vagy a megerőszkolt nők száma alapján számoljuk-e.¹³

A nemi erőszak gyakoriságának másik forrása a házasságkötés előtt kötelező tisztiorvosi vizsgálat során keletkezett jegyzőkönyv. Az ingyenes vizsgálat folyamán a megerőszkolt nők kérték az esetleges terhesség megállapítását, hogy attól, mint a házasság akadályától megszabadítsák őket.¹⁴ De nem minden megerőszkolt nő kívánt férjhez menni, így ez a forrás sem adhat teljes képet.

Bécsben a kórházakban kifüggesztett plakátokból értesülhetek arról, hogy hivatalosan illegális, különleges helyzetekben azonban kérelmezhető az abortusz.¹⁵ Ebben az átmeneti, vagyis a háborús helyzetben nem volt egészen világos, hogy az Anschluss előtti törvényeket kell-e a továbbiakban is alkalmazni, vagy a Harmadik Birodalomban hozottakat. A bizonytalanság miatt az abortuszt végző orvosok gyakran fordultak írásban a polgármesterhez, hogy „hogyan segítsenek a bajba jutott nőknek”, így nyerve hivatalos jóváhagyást az orvosi beavatkozáshoz. A hírhedt 144-es paragrafus, mely a faj tisztasága védelmében a kényszersterilizációt is lehetővé tette, még érvényben maradt.¹⁶ Azokat a nőket, akik a „szlávoktól” estek teherbe, a kötelező jelentkezés és terhességi vizsgálat után abortuszra kötelezték.¹⁷

12 Uo. Győr megyei Tisztifőorvos iratai 245/1845. tfo. sz.

13 Az abortuszkérelmek szociolingvisztikai elemzésére német területen: *Attina Grossmann: A Question of Silence: The Rape of German Women by Occupation Soldiers in West Germany under Construction. Politics, Society and Culture in the Adenauer Era.* Ed. Robert G. Moeller. Ann Arbor, 1997. 37–39. és 46–49.

14 BFL XXI. 580. b. A X. kerületi tisztiorvos iratai 1945. özv. B. S.-né 1908-ban született nő újra-házasodási engedélye, 1945. aug. 27.

15 *Irene Bandhauer Schöffmann–Ela Hornung: Vom „Dritten Reich” zur Zweiten Republik. Frauen im Wien der Nachkriegszeit.* In: *Frauen in Österreich. Beiträge zu ihrer Situation im 19. und 20. Jahrhundert.* Hg. David F. Good, Margarete Grandner, Mary Jo Maynes. Wien, 1993. 232.

16 *Gisela Bock: Zwangsterilization im Nationalsozialismus. Studien zur Rassenpolitik und Frauenpolitik.* Orpladen, 1986. 45.

17 *Maria Mesner: Die Auseinandersetzung um den Schwangerschaftsabbruch in Österreich.* Magisterarbeit. Kézirat. Wien, 1993., különösen 35–46.

Az amerikai zónában az abortusz intézményesített volt, bár az ott élő osztrák lányok a szerelem gyümölcsét szabad akarató nemi egyesülés után hozták világra. Az amerikai katona apa anyagi biztonságot jelentett a gyermek és édesanyja hátralévő éveire.

A nemi betegségek

A nemi erőszak másik következménye volt a nemi betegségek terjedése; e mutató alapján a jelenség nagyságrendjét is megállapíthatjuk, jóllehet nem minden nemi erőszak járt fertőzéssel. A nemi betegek nyilvántartása ugyanúgy hiányos, mivel az iratok mind a két országban részben elvesztek. A „nemi betegség”, a nemi úton terjedő fertőzés ekkor két betegséget jelölt: az egyszerűbb lefolyású gonorrhoeát, és a hosszabb lappangás utáni, nehezen gyógyuló, súlyosabb fertőzést, a szifiliszt.

A szovjet megszállási zónában kétségtelenül tapasztalható a nemi betegségek, elsősorban a gonorrhoeafertőzés ugrásszerű megnövekedése. Ez az ugrásszerű emelkedés csak a szovjet csapatok megjelenésével magyarázható, hiszen a nemileg aktív, harcoló hazai férfiak sem Bécsben, sem Budapesten nem tértek még haza a hadifogságból. A nyugati zónában a nemi betegségek terjedését penicillinnel és gumi óvszerrel sikeresen korlátozták. Így ott a nemi úton terjedő betegségek nem is okoztak olyan drámai változást a megszállt országok köz-egészségügyében. Az angolszász csapatok hadvezetése pedig elsősorban a béke idején kényszerült szembenézni a rohamosan terjedő nemi bajjal.¹⁸ A szovjet hadsereg nem alkalmazott sem penicillint, sem gumi óvszert, a Vörös Hadsereg egyes csapatai ráadásul már sokadik éve harcoltak az elképzelhető legrosszabb higiénés viszonyok között és szűrővizsgálatok nélkül a fertőzést magukkal hordozták sok tízezer kilométeren át.

A nemi betegségek megmaradt pontos nyilvántartása alapján megbecsülhetjük a nemi erőszak esetek hozzávetőleges számát. A Bécshez közeli melki kerületben élő összes nő vizsgálata alapján a Vörös Hadsereg átvonulását követően bejegyzett nemi betegek az összes megerőszakolt nő 30%-át jelentették. A helyi mikrofelmérések szerint a 14–60 év közötti női korosztályok 5–6%-át erőszakolták meg szovjet katonák.¹⁹ Ennek fényében az az elterjedt vélekedés, hogy Budapesten a lakosság 10%-át megerőszakolták volna, túlzottnak tűnik.

A háború miatt a nemi betegség elleni védekezés ügyében a nyilasok is adtak ki rendeletet, mely a katonai vonal mellett a betegség polgári vonalon való terjedését igyekezett gátolni.²⁰ A szovjet megszállás hatására a nemi betegségek „elterjedésének fokozódása miatt” a népjóléti miniszter 888/1940-es BM. sz. rendeletével drákói

18 Yuki Tanaka: *Hidden Horrors. Japanese War Crimes in World War II.* Colorado, 1996. 105.

19 *Marianna Baumgartner: Zwischen Mythos und Realität. Die Nachkriegswerltigungen in sowjetisch besetzten Mostviertel.* Zeitschrift für Landeskunde von Niederösterreich 1993. 64., 80.

20 GYML Győr Moson és Pozsony megyei alispán levele, 1945. jan. 20. 108/1945.

intézkedéseket hozott.²¹ A bejelentési kötelezettség, a gyógyszerek adagolása és a gyógykezeltetési kötelezettség mind pontosan szabályozott volt. A nemibeteg-gondozó intézeti hálózat helyreállítása is elsőrendű feladatnak bizonyult.

A nemi betegség elleni harcot segítette, hogy az a három gyógyszergyár, amely a nemi baj kezelésére ekkor általánosan használt sulfonamidot gyártotta, szinte érintetlenül átvészelte a háborút. A gyógyszerek feketepiacán nagy értéke volt a szernek, s ennek is köszönhető, hogy nálunk a szomszédos országokban megszokottnál lényegesen olcsóbban lehetett hozzájutni.

3. táblázat

A Budapest Székesfővárosi nemibeteg-gondozókban kezelt betegek száma*

1945	július	október	november	december
Férfi	2210	3648	3726	2007
Nő	2998	5011	5022	2819
Összesen	5208	8669	8748	4826

1946	január	február	április	május	június
Férfi	3678	2996	5 194	7 849	6 870
Nő	4818	3715	6 365	9 780	8 670
Összesen	8496	6711	11 559	17 629	15 540

* BFL Budapest Tisztifőorvosi jelentések XXI. 515. b.

A Magyar Népjóléti Minisztérium VII. főosztályának Molnár Erik számára készült 1945. évi jelentésében rámutatott, hogy 43 nemibeteg-gondozóban, és az újonnan felállított ötben az ellátás „az egész ország területén a korábbi évek adataihoz képest tekintélyesen fokozódott”.²² A budapesti tisztifőorvosi jelentésekből a nemi betegségek háromszoros növekedése valószínűsíthető (ld. a 3. táblázatot). „Nagymértékben emelkedett a nemi betegek száma. A betegség terjedése ellen a védekezést nagyon megnehezíti az, hogy: a betegek egy része betegségét rendszeresen nem, vagy egyáltalán nem kezelteti, a súlyosabb betegek számára nincsen elegendő kórházi férőhely, a nemibeteg bejegyzett és titkos prostituáltak megfelelő osztályokon el nem helyezhetők, a szükséges mennyiségű gyógyszer hiányzik, a jól bevált esti rendelőintézeti kezelések egy részét közbiztonsági okokból szüneteltetni kell.”²³

A nemi betegség hordozóinak Budapesten ingyenes gyógykezelés járt már csak azért is, mert sokan, köztük „tisztességes nők” is megfertőződtek a gyakori nemi erőszak miatt. A nemi baj általános terjedése megkérdőjelezte a nemi betegség hordozói felett korábban érzett erkölcsi megvetés jogosságát. A nemi betegséget gyógyí-

21 BFL XXVI. 1102. Rókus Kórház iratai. Csorba polgármester hirdeteménye, 1945. ápr. 24.

22 Magyar Országos Levéltár NDO Népjóléti Minisztérium iratai 6. tétel.

23 BFL XXI. 515. d. Budapesti tisztifőorvosi jelentések, 1945. dec. 12/1945.

tó osztályok túlszűfolttsága következtében októberben pl. 160 ágyon 192 beteget kezeltek a Kun utcai nemibeteg-osztályon.²⁴

A nemi betegség terjedéséről Bécsben is rendelkezésre állnak a tisztiorvosi jelentések.²⁵ 1945 júniusában az orosz megszállás után szinte lehetetlen megbecsülni a nemi betegek számszerű növekedését. De a betegek száma 1938-at követően, a német megszállás éve után is ugyancsak megnőtt: a kezelt betegek száma kétszeresére emelkedett (1944 májusában 107, 1945 májusában pedig 241 beteget kezeltek). Hiába voltak a szigorú gyógyítási rendelkezések, gyógyszerek hiányában a gyógyítás komoly nehézségekbe ütközött. A Vörös Hadsereg egészségügyi tisztje, Besrukov alvezredes reflexszerűen tagadta, hogy a Vörös Hadseregben „a nemi betegségek bármilyen problémát is okoznának”. Bár a bécsi jelentés szerint „nagyon nagy számú nő és emiatt [sic!] férfiak is fertőzöttek”, Bécs város tisztiorvosa, Dr. Lande jelentésében cáfolta, hogy „az osztrák nők elleni nagyarányú és ellenőrizetlen nemi erőszak valóság lenne”. Kijelentette, ha ez bárkinek eszébe jut, az azért van, mert „az egyszerű orosz katona” a női lakosság üdvözlétét felkínálkozásként értelmezi, de ezt nem lehet nemi erőszaknak tekinteni. A tisztiorvos elmondta továbbá, hogy sok olyan esetet nemi erőszaknak jelentenek, amelyek technikailag nem azok. Az „ebben és más kijelentéseiben előadott bizonyítékai elfogultságról tanúskodtak. Másrészt én magam beszéltem két nővel, akik azt állították, hogy megerősztolták őket, és mindkét történet hihetőnek tűnik számomra. Egyikük elmondta, hogy az az orvos, aki őt megvizsgálta, elmondta neki, 143 hasonló eset került hozzá. Ezért valószínű, hogy nagyszámú fertőzött nő él Bécsben” – kommentálta a helyi információt a nyugati SZEB-delegátus.

4. táblázat

A bécsi nemi megbetegedések száma*

	1945	1946	1947
Férfi	323	311	164
Nő	1769	1451	1089
Összesen	2092	1762	1253

* *Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien 1946–1947. Wien, 1949. 119.*

A bécsi statisztikai évkönyv adatai szerint 1945-ben 31 419 vizsgálatot hajtottak végre nemi betegség megállapítása végett. A félelem sokakat elvitt a vizsgálati helyekre, de az összes megbetegedettek száma (ld. a 4. táblázatot) nem igazolta a félelmet ilyen mértékben.

A nemi erőszak kétségkívül egészségügyi problémává vált, jóllehet hivatalosan nem esett arról szó, hogy miért is lett hirtelen olyan sok nő nemi beteg.

²⁴ BFL XXVI. 1102. 7792/945.

²⁵ Part V/A Medical Report. *Siegfried Beer–Eduard G. Staudinger: Die „Vienna Mission” der Westalliierten im Juni 1945. Studien zur Wiener Geschichte. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 50. Hrsg. Ferdinand Oppl, Karl Fischer. Wien, 1994. 317–412., 390–391.*

A prostitúció

Magyarországon a nemi baj elleni védekezés keretében veszi kezdetét a prostitúció 1945 utáni felszámolása. A prostitúciót először közegészségügyi problémaként kezelték, hiszen 1947-ben a hadifoglyok hazatérte után 200 000 nemi beteget tartottak nyilván.²⁶ (Vö. a 3. táblázat budapesti adataival.)

A háborús viszonyok következtében megnőtt a nyilvántartásban nem szereplő prostituáltak száma, hiszen a háború miatt a szexuális piac megváltozott. A „titkos kéjnlők” mint gazdasági tevékenységet feltehetően kiegészítő tevékenységként folytatták a prostitúciót. A bejegyzett kéjnlők száma ugyan 620-ról 29-re csökkent, de a budapesti főkapitány „több tízezer” titkos kéjnlőről szól: „Az ostromot követően ijesztő mértékben elszaporodott a titkos kéjnlők száma, akik közrendészeti, vagyonzbiztonsági, elsősorban közegészségügyi szempontból igen károsan befolyásolják a főváros életét.”²⁷ A titkos, hatóságilag nem ellenőrzött prostituáltak még 1946 elején is fejtörést okoztak a budapesti tisztifőorvosnak.²⁸

Bécsben 1946-ban 265 bejelentett prostituáltat tartottak nyilván.²⁹ Számuk nem nőtt jelentősen, noha az életútinterjúkból kiderül, hogy a nagy szükséggel szembenéző bécsi nők a korábbinál lazább érzelmi, de szorosabb testi kötődést az életben maradási stratégia részeként kezelték. Bécsben a nők a megszálló csapatokkal fennálló viszonyukban különböző szerepet tölthettek be. Az amerikai katonákkal fraternizáló „chocolat girls” tudatosan vállalták döntésüket, amellyel az életben maradáshoz és az áhított luxus javakhoz személyes és bensőséges kapcsolatok útján jutottak hozzá. A Vörös Hadseregnek viszont csak áldozatai vannak a bécsi nők között. Egyáltalán nem volt sikk szovjet katonákkal „járni”. A szovjet katonák mégis találtak maguknak partnert, ami elsősorban az égető élelmiszerhiányból fakadt. Egy jó vacsora reményében szívesen mentek táncolni főleg a fiatalabb lányok.³⁰ Bár éppen a világ legdemokratikusabbnak mondott hadserege egyúttal a leghierarchikusabb is: a magas rangú szovjet katonák nemcsak anyagi lehetőségeiket tekintve, de kulturáltságuk terén is messze meghaladták az átlagkatonát. Míg az amerikai hadsereg tisztjeinek tilos volt a helyi lakossággal bármilyen közelebbi kapcsolatot kialakítani, így az amerikai sorkatonák számára szabad terep nyílt arra, hogy a helyi lakosság szemében az amerikai álmod megvalósítsák. A dollár és a „titkos javak” (a rágógumi és a csokoládé) adta azt a szexuális vonzerőt, amellyel a szovjet katonák nem rendelkeztek, de az amerikai „kiskatonák” igen. A túlélésnek ez a különleges „női módja” kivívta a közvélemény ellenszenvét, és a női magazinok olvasói leveleiben megfeddték a

26 Dr. Gortvay György: Egészségvédelem. In: A szociális titkárok első továbbképzési tanfolyamának tananyaga. Összeáll. Dr. Rostás Ilona. Bp. 1947. 179.

27 BFL XXI. 515. d. Budapest Székesfőváros Közigazgatási jegyzőkönyve, 1945–1946. A magyar rendőrség budapesti főkapitányának jelentése, 1945. aug. 14.

28 BFL XXI. 515. d. Budapesti tisztiorvos Közigazgatási Bizottság jegyzőkönyvei, 1946. jan. 6.

29 Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien 1946–1947. Wien, 1949. 119.

30 I. B. Schöffmann–E. Hornung: i. m. 241.

könnyű erkölcsű osztrák honleányokat.³¹ A magyar sajtóból hiányzik a túlélés érdekében fraternizáló női magatartást megbélyegző diskurzus. A magyar sajtó cikkei inkább a berlini lányok erkölcsi elítélésében jeleskedtek.³²

A terjedő nemi betegségek a szexualitás demisztifikálását eredményezték a viszonyok normalizálódásával egyidejűleg megindult egészségügyi felvilágosítás nyomán. A megfertőződött nők elválasztották testüket női tudatuktól, az erkölcsi önmegítélés függetlenné vált saját beszennyeződött testüktől. A történet így messze távolodott az egyéntől és „csak” arról a betegségről szól, ami abból fakad, ami annak idején a nővel „megesett”. A valamikori esemény nem morális kérdés többé, legföljebb csak testi baj. A háború utáni hivatal is ekképp kezeli a nemi erőszakot.

Történeti kutatások bizonyítják, hogy Ausztriában az 1950-es években a férfiak által uralt nyilvános szféra helyreállt. A nőknek a nyilvános életben betöltött nagyobb szerepe pl. a munkavállalás terén nem tükröződött a politikai életben, és a nők örömmel fogadták a család uralmának a helyreállítását, a polgári normák újbóli működését. A „szükségben született matriarchátus”, a háború utáni nőtöbbség nem vált tehát politikai tényezővé.³³ Magyarországon pedig a nők felszabadításának rövid életű jelszava után helyreállt a kispolgári családszerkezet.³⁴

A társadalom hallgatásának az okai és a hallgatás vége

A háborúk története az egyenruhában harcoló férfiak története. A nők ebben a történetben legfeljebb mint polgári áldozatok szerepelnek. Aktív katonanőkről keveset tudunk, pedig Magyarországon 1939-től a nők katonai szolgálatot teljesítettek, és a *Wehrmachtban* – az egészségügyi személyzetet nem számítva – mintegy 450 000 nő harcolt.³⁵ A Vörös Hadseregben szolgáló nők számáról becsléseink sincsenek, így a szovjet női katonák által magyar férfiakon elkövetett nemi erőszak története az egyéni történet szintjén maradtak, más források nem erősítik meg.³⁶ A nemi erőszakra a hallgatást a hadsereg és a háború férfias jellege hozta létre, az tartotta fenn.

31 *Siegfried Mattl*: Frauen in Österreich nach 1945. In: Unterdrückung und Emanzipation. Festschrift für Erika Weinzierl. Hrsg. Rudolf G. Ardelt. ua. Wien–Salzburg. 1985. 101–126.

32 Ld. pl. Világ 1947. ápr. 26. 3.: Csak néger udvarló jut a Fräulein-nek c. cikk.

33 Ausztriáról bővebben ld. *Siegfried Mattl*: Aufbau „eine männliche Chiffre der Nachkriegszeit”. In: Wiederaufbau weiblich. Hg. Irene Bandhauer Schöffmann–Ela Hornung. Wien–Salzburg, 1992. 15–24. Magyarországról: *Andrea Pető*: Hungarian Women in Politics. In: Transitions, Environments, Translations: The Meanings of Feminism in Contemporary Politics. Eds. Joan Scott–Cora Kaplan–Debra Keats. London–New York, 1997.; *Uő*: Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951. Bp. 1998. 187.

34 *Andrea Pető*: „As He Saw Her”: Gender Politics in Secret Party Reports in Hungary During 1950s. In: Women in History – Women’s History: Central and Eastern European Perspectives. Eds. Andrea Pető–Mark Pittaway. Bp. 1994. (CEU History Department, Working Paper Series 1.) 107–117.

35 *Ruth Seifert*: Krieg und Vergewaltigung. Ansätze zur Analyse. In: Massenvergewaltigung: Krieg gegen die Frauen. Ed. Alexandra Stigmayer. Freiburg/Br. 1993. 104.

36 Egy férfi interjúalanyom elbeszélte budapesti megerőszkolásának a történetét. A női áldozatokhoz hasonlóan ő is főleg azt emelte ki, hogy félt a fegyverektől és a nemi bajtól. Bécsben ilyen történetet nem hallottam.

A hidegháború a nyugati oldalon kedvezett a szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak dokumentálásának. A szovjet katonák brutalitásának a bemutatása egyszerre szolgálta az ellenség nimbuszának a megtépázását és a nőknek mint áldozatoknak s egyszersmind hősöknek a megjelenítését.³⁷

A nemi erőszak áldozatai többnyire hallgattak a kárukra elkövetett erőszakról, hiszen a háború után a nők elemi érdeke volt, hogy a „tisztes” nő szerepét játsszák a patriarchális társadalom elvárásainak megfelelően. Az európai háborúk során mindig „fegyverként” vetették be a nemi erőszakot. De háborúban a nyilvánosság a nők kiszolgáltatottságát és védtelenségét nem mérte a férfiak heroikus harctéri cselekedeteihez. A hátszágban a nőktől a családi egység, a polgári erkölcsök megőrzését várták el. A nő testét érintő erőszakról nyilvánosan nem beszéltek, mert a nemi erőszakért mindig a nőket hibáztatták, mondván, nem tudtak jól elrejtőzni, úgy mint más, „szerencsésebb” társaik. A mindent elfedő hallgatást akár még gyilkosság útján is biztosították, Ausztriában több esetben említették, hogy a megerőszkolt lányokat az apák megölték, hogy eltüntessék a megtörtént szégyen nyomát.

A kutatók figyelme azonban az 1970-es években egyre inkább az addig tabunak számító témák felé fordult. Susan Brownmiller klasszikusnak számító könyve először vizsgálta a nemi erőszakot mint a férfiaknak a nők ellen viselt háborúját.³⁸ A II. világháború elhallgatott történetére irányuló kutatások Németországban kezdődtek.³⁹ A feminizmus második hullámaival új nyelv is született, mely a nemi erőszakot teljesen új fogalmi keretben írta le.⁴⁰ Az ekkoriban születő kifejezések és magyarázóelvek a női élmény leírására visszamenőleg is hasznosíthatók az 1945-ös ilyesféle női tapasztalatok vizsgálatakor. A nyelv utólag, jóval a történelmi eseményt követően jött létre, így alkalmazásánál óvatosan kell eljárunk. A párhuzamos elbeszélési mód számos módszertani problémát szül. Az első, hogy források hiányában az *oral history* adta a kérdés vizsgálatának a lehetőségét. A nőekkel kapcsolatos testi erőszakról csak úgy érdemes beszélni, ha az illető képes elmondani, ami szerinte vele történt. A továbbiakban az a feladat, hogy elemezzük: ki, miért és hogyan mondja el vagy hallgatja el történetét. Ugyanakkor nagyfokú érzékenységre is szükség van, „ahhoz, hogy a kutatás alanyait hogyan kezeljük és hogy a kutató a kutatásba bekapcsoltak megélt tapasztalatait miként jelenítse meg”.⁴¹ A többszörös elhallgatással torzított emlékezet rögzítése létfontosságú, hiszen néha ez az egyetlen forrásunk.

Ausztriában a feminizmus második hullámához tartozó fiatal történészek kezdték összegyűjteni a fellelhető írott forrásokat, hogy bemutassák: mit jelentett a szovjet

37 A. Grossmann: i. m. 51. 43. sz. lábjegyzet.

38 Susan Brownmiller: *Against Our Will. Men, Women and Rape*. London, 1975.

39 A nők elleni nemi erőszakról, mint a II. világháború elfelejtett történetéről ld. H. Sander-B. Johr: i. m.; Stuart Liebman–Anette Michelson: *After the Fall: Women in the House of the Hangmen*. October 72. Spring 1995. 5–14.

40 Verena Fiegl: *Der Krieg gegen die Frauen*. Tarantul Frauenverlag, 1990.

41 Liz Kell–Sheila Burton–Linda Reagan: *Researching Women’s Lives or Studying Women’s Oppression. Reflections on What Constitutes Feminist Research*. In: *Researching Women’s Lives from a Feminist Perspective*. Eds. Mary Maynard–Jane Purvis–Francis Taylor. London, 1994. 35.

megszállás a népesség többségét kitevő nőknek. A háború mindennapi történetének a feldolgozásakor jutottak el a témához az „első áldozat mítosz” újraértelmezését kezdeményező baloldali történészek. Korábbi osztrák baloldali történészek azzal az el-
lentmondással küzdöttek, hogy ha Ausztria volt az első áldozat, melynek tehát semmi köze a nácizmushoz, akkor a „felszabadító” csapatok miért viselkedtek így. Egyes helytörténeti kutatások, melyek egy adott terület minden lakójának az életét átvizsgálták, azzal szembesültek, hogy a nők elmesélik ugyan, ha ők ismertek olyan valakit, akivel „ez megesett”, de saját történeteikről mélyen hallgatnak. Meglepő módon az osztrák helytörténeti kutatásokban főleg a férfiak mesélték el, hogy a családjukban az „oroszok” nemi erőszakot követtek el, valamint, hogy ez hogyan befolyásolta a családjukat. A nemi erőszak története így újból a férfiak háborújának lett a része.

Magyarországon a szovjet csapatok kivonulása után sem indult meg a téma elfogultságoktól mentes feldolgozása. Korábban egyedül Polcz Elaine *Asszony a fronton* címmel írt róla, a szépirodalomban pedig Konrád György *A cinkos* című regényét kell megemlítenünk. E művek a személyes élmény hitelességét állították szembe a „hivatalos” történelemmel. A felszabadítás mindennapjainak a bemutatására, az „emberi oldal” feltárására is akadt történetírói próbálkozás. A rendkívül alapos kétkötetes *Sorsforduló* című munkát éppen a miatt a dokumentum miatt tiltották be, amely szerint a kisújszállási városi tanács jegyzőkönyvében a tisztiorvos azt javasolta, hozzanak létre a városban bordélyt, mert „tudomása szerint a városban egész sereg nő van, aki készséggel áll az oroszok rendelkezésére”,⁴² és így vélhetően biztosítani lehetne a többi nő nyugalmát.

1989 után érthető módon megindult a II. világháború hadtörténetének újraírása. A korábbi diadalmas és szeplőtelen Vörös Hadsereg szerepének az újraértékelésében a nők mint áldozatok tűnnek fel a tabuktól lassan mentesülő történetírásban.⁴³

Nemi erőszak a háborúban: a lehetséges magyarázatok

A kortárs politikusok megdöbbenve értesültek a szovjet katonák tetteiről. Az esetek legkínosabban a helyi kommunistákat, a baloldaliakat érintették. A Grósz-naplóban és Mindszenty visszaemlékezéseiben is találni erről szóló plasztikusan megírt fejtegetéseket. A nemi erőszak okait két magyarázat keretében értelmezhetjük: archaikus-patriarchális, illetve ideológiai-nemzeti keretben. A szovjet katonák által elkövetett nemi erőszakot mindkét keretben feldolgozhatjuk az adott hatalmi viszonyok függvényében.

A nemi erőszak legáltalánosabb, a szakirodalomban fellelhető *archaikus-patriarchális* magyarázata, hogy „a háború az háború”.⁴⁴ A nőt a nemi erőszak útján az ellenséges férfi, a szemben álló katona tulajdonaként veszi a maga birtokába a győzedelmes katona. A háborúban a nő szintűgy stratégiai tárggyá válik, melyért a har-

42 Ld. Sorsforduló. Szerk. Kársai Elek–Somlyai Magda. I. Bp. 1970. 223.

43 Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Bp. 1998. 331.

44 Julius Hay: Geboren 1900. Erinnerungen. Hamburg, 1971. 287.

colók egymást ölik. A nők megerőszakolásával, a háborúban egymással ellenséggént szemben álló férfiak egymás tulajdonát rombolják. Az áldozatoknak különösképpen hallgatniuk kell elszenvedett fájdalmaikról, mert a megcélzott áldozatok valójában nem ők, hanem az őket otthon uralmuk alá hajtó férfiak. A történet újbóli elmondása tehát a győztes diadalát növeli tovább. E magyarázat szerint a nemi erőszak a férfiak háborújának a része, hozzátartozik a háborúk előre kialakított játékszabályaihoz. „A másik, az ellenség legyőzése a legfontosabb parancs a másik férfival vívott háborúban [...] A nők testének sérelme legfőbb eszköz, mellyel a győzelmet kivívják és megerősítik.”⁴⁵

Amikor a Vörös Hadsereg áthaladt Jugoszlávia északi peremén, 121 nemi erőszakot jelentettek. Đilas, mint ezt a *Találkozásokból* tudjuk, emiatt bátran panaszt is tett Sztálinnál. A sokat idézett beszélgetés során Sztálin csodálkozott: az emberi szenvedés és szív nagy ismerője, Đilas miért nem érti meg, hogy az állandó életveszélyben élő katonáknak joguk van egy kis szórakozásra.⁴⁶

A magyarországi helyzetről Rákosi Mátyás folyamatosan jelentett a *Komintern* vezetőjének, Dimitrovnak, akinek kérte a közbelépését, mert „helyzetünket nehezíti, hogy a Vörös Hadsereg túlkapásait a párt számlájára írják. Ebben a vonatkozásban kétségtelenül van bizonyos javulás, de a nők tömeges megerőszakolásának esetei, fosztogatások stb. minden terület felszabadításánál megismétlődnek, így legutóbb Budapesten”.⁴⁷ A kérésnek nem lett különösebb eredménye, pedig Rákosi pontosan érzékelte, hogy a Vörös Hadsereg támogatására szoruló kommunista párt számára nem a legjobb propaganda az, ahogy az orosz katonák viselkednek.

A másik magyarázat szerint a nemi erőszak *ideológiai-nemzeti* fogantatású,⁴⁸ a hadsereg ugyanis a férfias erőt testesíti meg. A hadi események leírásánál gyakran használtak a nemiséggel összefüggő kifejezéseket. Az első világháború idején a franciák megvádolták a németeket Belgium „megerőszakolásával”.⁴⁹ Ez nem azt jelenti, hogy minden katona nemi erőszakot követ el, hanem hogy azt elkövetheti, mert a férfiasság, mely egyenlő a hadsereggel, szélső esetben így nyer végső bizonyítást. A hadseregben, a háború különleges helyzetében az egyéni bátorság bizonyítására tág tér nyílik. A női test az egész közösség fogalmát kifejezi, így a rajta elkövetett erőszak annyi, mint az egész nemzeti közösség legyőzése.

Aligha kételkedett bárki Ilja Ehrenburg 1942-es lelkesítő szövegének az ígéretében. Az író részletesen beszámolt arról, hogy a németek hogyan becstelenítik meg az orosz asszonyokat: „Ezek a mocskos paráznák [...] megerőszakolják és megfertőzik asszonyainkat.”⁵⁰ „Öljetek! Öljetek! [...] Erővel törjétek meg a germán nők faji gőg-

45 Y. Tanaka: i. m. 107.

46 S. Brownmüller: i. m. 71. Az eredeti idézetet ld. *Milovan Đilas: Találkozások Sztálinnal*. Bp. 1989. 102.

47 Dokumentumok Rákositól – Rákosiról. Közli: Vass Henrik. *Múltunk* 1991. 2–3. sz. 247., 1945. febr. 19-i levél.

48 Erika M. Hoernig: *The Myth of Female Loyalty*. *The Journal of Psychohistory* 1988. 38.

49 Edmund Burke-öt idézi Roy Porter: *Does Rape Have a Historical Meaning?* In: *Rape*. Ed. by Sylvia Tomasselli-Roy Porter. Oxford, 1986. 232.

50 S. Brownmüller: i. m. 65.

jét, tekintsétek őket jogos hadizsákmányotoknak!”⁵¹ Az Ehrenburg-szöveggel egy időben sok száz hasonló pamflet készült. Kérdés azonban, hogy Ehrenburg szövege akkor is a szakirodalom leggyakrabban idézett szövegévé vált volna, amellyel megmagyarázható a szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak, ha a náci propagandának nincs szüksége minden felhasználható eszközre a kimerülő német katonák telkesítésére, így az Ehrenburg-szövegre is. A szovjet katonák tényleges viselkedése összhangban volt a Horthy-rendszer propagandájával, amely azzal riogatta a magyar keresztény középosztályt, hogy a nőket a Szovjetunióban közösen használják. Ahogy a nemi erőszak egyik berlini áldozata vallotta interjújában: „Goebbels azt mondta, hogy az oroszok meg fognak erőszakolni bennünket [...] Alig tudtuk elviselni a gondolatot, hogy a végén mennyire igaza lett.”⁵² A goebbelsi propaganda egyik leghatásosabb lépése volt, hogy a filmhíradókban bemutatták, ha a német katonák nem képesek felvenni a harcot az orosz hadsereggel, akkor durva, egyenruhába bújt, csizmás „mongol” katonák fogják hivatlanul felkeresni a békés német otthonokat. Amikor az élet utóbb igazolta a propagandát, a hatás megdőbbentő volt.⁵³

A Szovjetunió elleni hadjárat megindulásakor ugyanakkor Molotov a szövetéseket jegyzékben informálta arról, hogy a német csapatok milyen szexuális erőszakot követnek el a női lakossággal szemben. Ez az ún. Molotov-jegyzék később a nürnbergi perben bizonyítékként szerepelt, s ezzel a nemi erőszak kérdése nagypolitikai szintre emelkedett.⁵⁴ A fasiszták és nem a német nép az ellenség – adta utasításba Sztálin, de ennek alig volt hatása a harcoló egységekre. Mire a Vörös Hadsereg elérte a Harmadik Birodalom határát és először került szembe németül beszélő népeiséggel, Ausztria már hivatalosan a hitleri agresszió áldozatának minősült, de ez mit sem változtatott a katonák és parancsnokaik viselkedésén a civilekkel szemben.

Az okok

A háborúban elkövetett nemi erőszaknak sokféle oka lehetett. A hadtörténészek magyarázata szerint „a nemi erőszakot gyakran nem szexuális, hanem *civilizációs okokra* lehetett visszavezetni”.⁵⁵ Norman M. Naimark könyvében⁵⁶ a Németország szovjetek által megszállt zónájában elkövetett nemi erőszak eseteit elemzi és úgy véli, hogy Magyarországon lényegesen jobban kitombolhatták magukat a katonák, mint a korábban felszabadított országokban. Ám ez méreteiben meg sem közelítette a németországit, ahol 1945 márciusa és novembere között 1,9 millió nemi erőszak történt, ebből mintegy százezer Berlinben április 24. és május 3. között esett meg.⁵⁷

51 I. m. 70.

52 E. M. Hoerning: i. m. 22.

53 A. Grossmann: i. m. 41.

54 Y. Tanaka: i. m. 101.

55 Ungváry Krisztián: Szovjet jogsértések Magyarországon. Magyar Nemzet 1997. nov. 29. 16.

56 Norman M. Naimark: The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949. Cambridge–Massachusetts–London, 1995.

57 N. M. Naimark S. Liebman–A. Michelson: i. m. adatait használja.

Az okok között említi Naimark, hogy Magyarországon *nem érvényesülhetett a szláv nyelvi szolidaritás*, mint pl. Bulgáriában, másrészt a magyarok a németek mellett aktívan részt vettek a háborúban.⁵⁸ Az iménti érvet cáfolja Lev Kopeljev haditudósító, midőn könyvében kelet-porosországi élményeiről ad számot. Szerinte mindegy volt, hogy a megerőszkolt nő milyen nyelven beszél: az ellenséges németet vagy a baráti lengyelt egyformán letiporták. Könyve eredményeképpen a szerző szibériai munkatáborba került. A hivatalos szovjet propaganda szerint szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak márpedig egyáltalán nem is létezett. Naimark könyvében rámutat a *személyes bosszú* fontosságára, hogy ti. a szovjet katonák szembesülve a magasabb magyar életszínvonallal, bosszút akartak állni a magyarok által a Szovjetunióban elkövetett atrocitásokért. Megerősíti ezt egy, a francia illegális kommunista mozgalomban is aktív magyar nő interjúalanyunk, akit férje és szülei szeme láttára erőszakolt meg két fegyveres orosz katoná 1945 februárjában Budapest belvárosában.⁵⁹

A *szovjet hadsereg jellege* is magyarázatul szolgálhat a gyakori nemi erőszakra. Egyesek szerint a frontvonal volt a legveszélyesebb a nők számára, mivel a tovább haladó katonák a halál árnyékában a pillanatnyi győzelem gyümölcsét azonnal le akarták szakítani. Mások szerint (a klasszikus szerzőnek számító Susan Brownmiller például Cornelius Ryant⁶⁰ idézi) az egységüktől leszakadt, fegyelmezetlen hordák bizonyultak veszélyesebbnek, akik a fegyelmezetten viselkedő első vonalbelieket követették.⁶¹ A jó moszkvai kapcsolatokkal rendelkező Vas Zoltán arról biztosította a nála járt panasztevőket, hogy majd csak az első vonalban harcoló rohomegységek után érkeznek meg az elitegységek.⁶² Tény, hogy nagy különbség volt az egyes egységek magatartása között még egy adott frontszakaszon belül is: akadtak fegyelmezettebb és akadtak irányíthatatlan egységek.

A Vörös Hadsereg megérkezése előtt és után szintén a szovjet katonák ázsiai karakteréről, *faji másságáról* esik a legtöbb szó Bécsben és Budapesten egyaránt. Magyarországon leginkább a politikai rendszer különbözőségét aknázták ki az anti-kommunista propaganda érdekében. Ausztriában mint a Harmadik Birodalom valamikori részében inkább a faji különbségeket hangsúlyozták.⁶³ A közvélekedés szerint a közelgő és ellenállhatatlan ázsiai barbár horda veszélye, mely a művelt

58 N. M. Naimark: i. m. 70.

59 Interjú készítettem még további három, az ismeretségi körömben véletlenül „megtalált” nővel, akik szintén nemi erőszak áldozatai voltak Budapesten 1945 februárjában. Azt kérdeztem tőlük: hogyan történt, hogyan védekeztek, milyen következményei voltak, kinek és hogyan mesélték el a történeteket. A történetek nem reprezentatívak a kis esetszám miatt.

60 A Berlin bevételéről a hidegháború elfogultságával írott könyv címe: *Cornelius Ryan: The Last Battle*. London, 1966.

61 S. Brownmiller: i. m. 66–67.

62 Kovács Imre: Magyarország megszállása. Bp. 1990. 270.

63 A megállapítások a bécsi, illetve az általam Budapesten készített nemi erőszak áldozatokkal készült interjúkból származnak. A bécsi interjúkat Id. Irene Bandhauer Schöffmann–Ela Hornung: *Der Topos des Sowjetischen Soldaten in Lebensgeschichtlichen Interviews mit Frauen*. In: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Jahrbuch 1995. Red. Siegwald Ganglmair. Wien, 1995. 32.; Ruth Andreas-Friedrich: *Schauplatz Berlin. Ein Tagebuch aufgezeichnet 1938–1945*. Hamburg, é. n. 189. A berlini élményei kapcsán is főleg a „mongol” katonákról ír.

keresztény nyugatot évszázadok óta keletről időről időre veszélyezteti, összekapcsolódott a kommunizmus rémségeivel. A megszálló szovjet csapatok, ahogy a megszálló csapatok általában, nem ismernek kegyelmet és mindent, ami mozdítható, magukkal visznek. A náci hadipropaganda előkészítette a lakosságot, hogy mi vár rájuk, ha a szovjet hadsereg győzedelmeskedik. A híradók képei végül valósággá is váltak és a nők az oroszokkal való első találkozásukat „filmszerűen” mesélik el. Mindkét ország lakosságának a félelmei főleg a Vörös Hadsereg katonáinak etnikai másságán alapultak. A megszállás után a szovjet hadipropaganda a katonai emlékművekre hangsúlyozottan csak szláv arcú katonákat helyezett, ezzel is igyekezett mérsékelni az ellenérzéseket.

A nemi erőszakot nem feltétlenül a *szexuális vágy* motiválja. Nemcsak az áldozat, hanem minden harmadik nemi erőszak miatt börtönbe került elkövető szexuális diszfunkcióról számol be, tehát a nemi erőszak nem jár együtt nemi örömmel.⁶⁴ Az elkövetőt hajtja a nő iránti gyűlölet, valamint hatalmának a kiélése. Ugyanakkor a háború alatti és utáni férfihiányos időben a női szexuális fantázia is fokozottabban működött. A korábban elnyomott szexualitás, a szigorú normakontroll alatt tartott nők nem kiélt szexualitása gyakran a megerőszakolások történet elmesélésében merült ki, ami esetleg meg sem történt velük. Ugyanakkor a nyomasztó férfihiányt az egyenruhás férfiak nem kockázatmentes jelenléte váltotta fel. A régi világ meglazult erkölcsi normái szabadabbá, egyúttal kockázatosabbá tették a nemek közötti kapcsolatot. Így azután sok nő tudatosan nemcsak azért választott a megszálló katonák közül magának partnert, mert hazai férfi nem akadt. Bécsben első sorban alacsony társadalmi pozíciójuk elleni lázadásként választottak éppen ők orosz partnert, vagy családjuk baloldali hagyományait követve, demonstratív céllal jártak orosz katonákkal.⁶⁵

A nemi erőszakkal szembeni egyéni és kollektív védekezés technikái

Mindkét városban mind az interjúk, mind az általános vélekedés szerint a szovjet katonai fogalma egyé vált a részegen, fegyveresen garázdálkodó veszélyes külföldi alakjával. Mindkét városban, ahol tehát a nyugati, a keresztény civilizáció került szembe a Kelettel, bizonytalanná váltak az addig elfogadott normák. A magyar történeti emlékezés szintjén élénken hatottak a török uralommal és a keleti katonai barbarizmussal szemben kifejtett védekezés eszmei hagyományai. Sokan, köztük Szekfű Gyula is, a szovjet megszálláskor újabb török hódoltságról beszéltek.⁶⁶ Mind Bécsben, mind Budapesten egyedül csak az egyéni védekezési módszerek voltak hatásosak, és egyik városban sem hibáztatták akár a férfiakat, akár a politikát azért,

64 R. Seifert: i. m. 87.

65 Marianne Baumgartner szóbeli közlése az egyik általa készített interjú alapján.

66 Köszönöm Gyáni Gábornak, hogy erre a vonatkozásra felhívta a figyelmemet.

hogy ez történt velük. A bécsi nőekkel készített interjúkból és a budapestiekből egyaránt kiderül, hogy a nők már előre nagyon féltek a szovjet katonáktól.⁶⁷

A családi történetekből ismert, hogy a lányokat idősnek álcázva, bekormozott arccal küldték ki az utcára, bár ez sem feltétlenül mentette meg őket Magyarországon a szovjet katonák által itt igen gyakran elkövetett nemi erőszaktól. Rákosi emlékirataiban a nadrág véderejéről írt: „Sok nő ormótlan nadrágban járt (hallottam, hogy az ilyen nadrágosokat állítólag ki nem állhatták az orosz katonák).”⁶⁸ Pedig akkoriban, télvíz idején, szinte mindenki nadrágban járt. Ha a nők férfiruhába bújtak, azzal azt kockáztatták, hogy mint katonaszökevényt is elfogják őket. Bécsben a nők, ha teheték, nem mentek ki az utcára, vagy ha igen, akkor idősnek álcázták magukat.⁶⁹ A nők vagy elbújtak, vagy betegnek mutatták magukat úgy, hogy befecskendezett jóddal vérbajt, piros festékes köpettel pedig tbc-t színleltek. Am menstruáció szimulálása, vagy a tudatos ápolatlanság, a piszok sem mindig védte meg őket. Bécs városában nagyobb biztonságot adott, ha ki sem léptek lakásaikból, mintha elmene-kültek volna a városból. A lakóközösség ugyanis biztonságot nyújtott.⁷⁰ Különösen a Bécsset körülvevő borospincék bizonyultak veszélyes övezetnek az ott részegen randalírozó szovjet katonák miatt.⁷¹

Budapesten is hasonlóan alakult a helyzet, ahol a csoportokba verődött szomszédok, rokonok, ismerősök, ha nem is mindig, de nagy valószínűséggel meg tudták védeni a nőket az erőszaktól. Ha viszont az erőszak már megtörtént, akkor a közelben lévő ismerősök jutottak nagy szerephez a trauma azonnali hatástalanításában. A fegyveres ellenállás rövid távon kecsgetett nagyobb eredménnyel, bár a legnagyobb kockázattal is együtt. A fegyveres önvédelmet nem ismerte el a szovjet hadbíróóság mentő érvként és így az elkövetőre halálbüntetés vagy 30 évi börtön várt.⁷²

A nemi erőszak esetet elmesélő osztrák vagy magyar nők nem hibáztatják a férfiakat, családjuk férfi tagjait, mert ez történt velük. Nem említik a politikusok és a katonák háborús tragédiába torkolló végzetes döntését sem, mint ami ahhoz járult hozzá, hogy a nő testével szabadon rendelkezhessenek a szovjet katonák.

A történet elmondva

A családon belüli heteroszexuális kapcsolat európai attribútumai: lojalitás, hűség és a romantikus szerelem.⁷³ Bármilyen magyarázó elvet használjunk is a II. világháborúban a Vörös Hadsereg katonái által elkövetett nemi erőszak kapcsán, a női hallga-

67 I. B. Schöffmann–E. Hornung: Vom „Dritten Reich” zur Zweiten Republik i. m. 232.

68 Rákosi Mátvás: Visszaemlékezések. 1940–1956. I. Szerk. Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Bp. 1997. 160.

69 I. B. Schöffmann–E. Hornung: Vom „Dritten Reich” zur Zweiten Republik i. m. 230.

70 I. B. Schöffmann–E. Hornung: Der Topos des Sowjetischen Soldaten i. m. 31.

71 I. B. Schöffmann–E. Hornung: Vom „Dritten Reich” zur Zweiten Republik i. m. 230.

72 Kovács I.: i. m. 246.

73 E. M. Hoerning: i. m. 19–45.

tás a rendszer beépített elemének tekinthető. A nők nem mesélhetik el partnerüknek azt, ami velük történt, mert az erőszakoskodó szándékainak megfelelően így tovább fokozná a szegényezést. A lojalitás a férfiak uralta társadalom fenntartásához fontosabb, mint magának a személyes élménynek a pszichológiai feldolgozása. 1945-ben a respektabilitás és a nyugalom visszaszerzése kívánatosabb volt az újjáépítésben bármi egyéb célnál. Azokat a nőket, akik különleges helyzetüket kihasználva pl. magasabb rangú szovjet tiszték társaságát keresték élelemért és védelemért, a közösség emancipált, autonóm személyekként ítélte meg és nem is ítélte el őket. A férfiak csak akkor fogadják el a nőekkel szembeni nemi erőszak tényét, ha meg tudják feleltetni az archaikus-patriarchális vagy az ideológiai-patrióta értékrendnek. Ha a nők saját élményeik alapján maguk kívánnák az eseményeket feldolgozni, hamar szembekerülnének a férfi megítélésével, amely a háborúban elkövetett nemi erőszakot a háború természetével velejáró eseménynek tekinti. És ebben a helyzetben, amikor elvárják asszonyaik és lányaik feltétlen lojalitását, a férfiak csak a nemzethez és a hazához maradnak lojálisak.⁷⁴

Az általam készített s nem feltétlenül reprezentatív interjúk eredményei egybevágnak az ausztriai eredményekkel. A nemi erőszak élményének feldolgozásában mind Bécsben, mind Budapesten más a helyzet a baloldali (szociáldemokrata), szakszervezeti hagyományokat tápláló családokból származó nőknél, mint a „másik”, a nem baloldali beállítottságú nőekkel, akik a legrosszabbat várták és egyúttal azt is kapták, amit vártak.⁷⁵ Ausztriában is nagy megrázkódtatásnak számított, ha olyan valakit erőszakoltak meg szovjet katonák, aki baloldali nézetei miatt a náci uralom alatt hosszasan szenvedett.⁷⁶ A hallgatás ezekről az esetekről politikai okokból is kívánatosnak tűnt. A szovjet hadseregbe tett bármilyen negatív megjegyzés politikai állásfoglalásnak számított a hidegháború idején. A kommunista párthoz közel állók a negatív csengésű történetet többes szám harmadik személyben, semleges hangnemben adják elő arról, hogy mások mit gondoltak a szovjetekről. Ugyanakkor saját pozitív élményeiket egyes szám első személyben mesélik el. Ausztriában elsősorban azok a nők keresték tudatosan a szovjet tiszték társaságát, akik egyúttal elutasították az amerikaiak által nyújtott anyagi javakat és büszkén mutatkoztak szovjetekkel a nyilvánosság előtt.⁷⁷

A nő lelki élménye és a történetek jogi megfogalmazása között nagy volt a különbség. A jog külső bizonyítékokat keres: itt a nő tanúságtétele kerül szembe a fegyverrel alátámasztott nyers erőszakkal. A győzedelmes szovjet hadsereg katonájával szemben a megerőszakolt nőknek sem Bécsben, sem Budapesten nem adódott lehetőségük arra, hogy hivatalosan is háborús áldozatnak minősüljenek. A háború utáni békerendszerben Ausztriát tekintették az első áldozatnak, a magyar nép pedig csupán a „Horthy-fasizmus” áldozatának minősült, és egyúttal a háború vesztese is volt. A nők számára a jogi igazságtétel elmaradt, de politikai síkon a történetet el-

74 I. m. 40–41.

75 Politikatörténeti Intézet Levéltára (= PIL) Visszaemlékezés-gyűjtemény 867. f. 1/k-91.

76 I. B. Schöffmann–E. Hornung: Der Topos des Sowjetischen Soldaten i. m. 41–43.

77 I. m. 43.

mesélték. A szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak megjelenése a nyilvánosság előtt a hidegháború kitérése nyomán politikai kérdéssé is vált: a baloldali érzelműek tagadták annak megtörténtét és mélyen hallgattak. A konzervatívok, a „nyugatbarátok” pedig talán a jelentőségén túl is tárgyalták az eseteket, kihasználva az ebben rejlő propagandalehetőséget a győztes Vörös Hadsereg nimbuszána a megtépázására.

A nemi erőszak megtörténte befolyásolta a nő családon, szűkebb környezetén belüli helyzetét, ha erről más is tudomást szerzett. A bíróságon az esetről valló nőnek az eseményt személyes élményként újra el kellett volna mondania, újfent visszaemlékezve arra, hogy mi is történt valójában. Újból végig kellett volna élnie az eseményt, az emlékeiből pedig a kívülág számára érthető történetet kellett alkotnia „befogadható” szókinccsel előadva az esetet a férj vagy a bíró számára.⁷⁸

Egyénileg, de a családban kellett (volna) az élményt feldolgozni, ám végül azt, ami megesezt, valójában hallgatásba burkolták. A nőknek a férfiakkal szembeni teljes lojalitása megakadályozta, hogy az élményt egyszer s mindenkorra feldolgozzák magukban. A megerőszakolásról nem szívesen beszéltek, hiszen különben a nő értéke csökken, ha fény derül a tényre. Azok, akiket megerőszakoltak, attól féltek, hogy majd őket hibáztatják a történetekért, hiszen másokat nem erőszakoltak meg, „csak” éppen őket. A nők, akik arról mesélnék, hogy mi történt velük, személyes élményként adják elő, s nem helyezik az eseményt tágabb keretbe. Vallanak fájdalomkról, a szegényről, amit éreztek, de nem beszélnek arról, hogy sokkoló élményük mennyiben ingatta meg a férfiakba vetett hitüket. A nemi erőszak elmesélt történetei sematikusak, ugyanazok az elemek, szófordulatok ismétlődnek bennük. A nemi aktus technikai részleteiről nem tudunk meg semmi érdemlegeset. „Szerencsés voltam” – fogalmazott egyvalaki a hazai nemi erőszak áldozatai közül –, mert „se beteg, se terhes nem lettem.” Az élmény, a mai történelmi kutatás tárgya így magába a női testbe zárva maradt, mely látszólag „érintetlenül” úszta meg a szovjet katonákkal való személyes találkozást. Ezekről az esetekről írott nyom nem maradt fenn.

Háy Gyula így ír a szovjet katonák budapesti tombolásáról: „Lehetetlen volt egy napot vagy akár egy órát is eltölteni Budapesten anélkül, hogy ne hallottuk volna a szovjet katonák által elkövetett brutalitásokat.”⁷⁹ Kovács Imre is említi a budapesti „segélykérő kiáltásokat, és sikolyokat”,⁸⁰ de egyiküknek (és szinte senkinek) sem volt lehetősége bármit is tenni. „Betelt az idő”, az ellenállás értelmetlen. A szovjet katonák magukkal hozták a magyar intézményrendszertől független saját igazságszolgáltatásukat. Ahogy a szovjet hadsereg nem ismerte el a szovjet katonával szembeni jogos önvédelem fogalmát, akként a szovjet katonákat a dezertálás veszélye miatt nem kezelték magyar egészségügyi intézményekben.⁸¹

78 *John Forrester*: Rape, Seduction, Psychoanalysis. In: Rape i. m. 72.

79 Háy Gyula 1945. februári naplójegyzetét idézi *N. M. Naimark*: i. m. 70. Eredeti idézet: *J. Hay*: i. m. 287.

80 *Kovács I.*: i. m. 246.

81 BFL XXVI. 1102. Rókus Kórház irata 800/1945. 1945. febr. 16-i tisztiorvosi leirat.

A németországi nemi erőszak esetek feldolgozása során a kiadott naplók és visszaemlékezések alapján a szakirodalom elemezte a női szublimációs kísérleteket.⁸² A háború okozta hosszas pszichológiai megerhelés után a nemi erőszak sokszor közvetve vagy közvetlenül öngyilkossághoz, esetleg örvültséghez vezetett a nemi erőszakot elszenvetőknél.⁸³ Bécsben főleg azok, akik korábban a náci párt aktivistái voltak, hajlottak az öngyilkosságra, annyira féltek a szovjet katonáktól.⁸⁴ A mátyásföldi szovjet laktanya közelében a nők még 1946 júniusában is féltek este kimenni az utcára, mert „sok az orosz”.⁸⁵

A budapesti helyzetet nagyszámú, szisztematikusan készített mélyinterjú eredményeképpen tárhatnánk fel úgy, ahogy a témával foglalkozó háromórás német dokumentumfilm, illetve könyv szerzői tették.⁸⁶ A bécsi *oral history*-kutatás keretében azt találták, hogy a megerőszakolt nők ezen emléküket „elzárják” (abgesperret) és hollywoodi filmek (*Dr. Zsivago*, *Elfújta a szél*) képeit kölcsönözve, tehát távolságot teremtve adják elő személyes élményeiket a valóságosan megtörténteke visszaemlékezve.⁸⁷

A nők véleménye az általam készített interjúk alapján is általában az, hogy egyáltalán nem tekintették szokatlannak azt, ami velük megesett. Vidéken a házasságban a női test elsődleges feladatának a reprodukciót tekintették, ez a szemlélet a segítségükre volt, hogy elviseljék a nemi erőszak lelki terhét.

Összegzés

A szovjet katonák által a megszállt területen elkövetett nemi erőszak komoly lélektani hatást gyakorolt. A megszállt ország korábbi jogorvoslati szervei rendre összeomlottak, az előállt hatalmi vákuum viszont nem adott módot arra, hogy a győzedelmes hadsereg katonáit a hatóságoknál bevádolhassák. A bizonytalanság és a kiszolgáltatottság érzését tovább növelte a jogorvoslati fórumok hiánya, hiszen a szovjet hadsereg a megszállt ország jogrendjétől függetlenül működött. A bűn így büntetlen maradt.

A nemi erőszak ténye a nemi betegség elleni intézményes küzdelemben jelent meg. Arról viszont, hogy mitől lett beteg az illető, nyilvánosan nem beszéltek, mint ha az meg sem történt volna. Az egyéni szinten feldolgozatlanul maradt nemi erőszakot mély hallgatás vette körül.

82 Pl. *Hildegard Knief*: Der geschenkte Gaul. Frankfurt, 1970.; *Barbara Noack*: Ein Stück vom Leben. München–Wien, 1984. Névtelenül kiadott: Eine Frau in Berlin. Tagebuchaufzeichnungen. Geneva–Frankfurt, 1959.; A Woman in Berlin. New York, 1954. A két utóbbit elemzi *Annemarie Tröger*: Between Rape and Prostitution: Survival Strategies and Chances of Emancipation for Berlin Women after WWII. In: Women in Culture and Politics. Ed. Judith Freidlander. Bloomington, Indiana, 1986. 97–117.82

83 *A. Tröger*: i. m. A pápai kórházban ápolt fertőzött, majd megőrült és öngyilkos nőkről Id. A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Bp. 1990. 34.

84 *I. B. Schöffmann–E. Hornung*: Vom „Dritten Reich” zur Zweiten Republik i. m. 232.

85 P1L 283. f. 20. cs. 28. ó. e. p. 80. 1946. jún. 9-i jelentés.

86 *H. Sander–B. Johr*: i. m.

87 *I. B. Schöffmann–E. Hornung*: Vom „Dritten Reich” zur Zweiten Republik i. m. 233.

ANDREA PETŐ
PASSING ARMY, LASTING TRAUMA
THE MEMORY OF SOVIET RAPE CASES IN BUDAPEST

Budapest and Vienna were liberated by the Red Army after severe fights in 1945 from the occupying German troops and its allies. The communist discourse on „justice of war” became immediately the dominant and it silenced the discourse on „justice in war”, namely what were those atrocities which were committed by the soldiers of the Red Army during the war. The social silence on different levels is the common element of narration of rape cases committed by the soldiers of the Red Army in Budapest and in Vienna. The silence itself became a historical fact and this paper analyses who and why generated this silence on the different levels of the narrative in different historical periods. The rapes committed by the soldiers of the Red Army are representing a special case of social memory: levels of different forgetting on individual and on social level. On the one hand everybody „privately” knew that there were rapes committed by the Soviet soldiers, but this historical fact became a part of the canonized historical knowledge very late. I will argue that the silence around the massive raping of the Soviet soldiers is not a case for amnesia, rather a „conspiracy of silence”. The paper analyses methodological problems of estimating numbers of rape cases and points out the possible causes of military sexual violence. After listing the consequences of the rape cases the paper summarizes its impact on memory. The paper argues that the real impact of the rapes committed by the Soviet soldiers was psychological. The juridical system of the occupied countries collapsed, the power vacuum did not promote submission of legal complains against the victorious occupying army. Crimes remained unpunished and untold. The uncertainty and powerlessness increased the feeling of subordination, since the Soviet army represented an independent legal entity on the soil of the occupied territory. A psychological pattern was formed: if we keep the silence we can pretend that „that” event has not happened at all and had a major impact on formation of new national identity.